

PAAR SÕNA INGERIMAA ETNOGEOGRAAFIAST

Ajalooliseks Ingerimaaks loetakse 1617. aastal sõlmitud Stolbova rahu järgselt Suur-Rootsi kuningriigi idapoolseimat provintsi, mis ulatus Narva jõe alamjooksult kuni Lava jõeni Laadoga järve ääres. Põhja-Ingeri alad ulatuvad Lava jõelt Tosna jõeni. Tosnast ja Venjoest (Slavanka jõest) lääne poole aga laiub kokkuleppeliselt Kesk-Ingeri¹.

Kogu Ingerimaa lääni administreeriti Rootsi ajal esialgu Liivimaa keskusest Riiast. Seega moodustasid need kokku Liivi ja Ingeri kindralkubermangu. Kuna Riia jäi keskusena väga kaugele ja transiitkaubanduses Venemaaga tekkis vajadus arendada välja uusi kaubakohti, toodi administratiivkeskus esialgu Viiburisse. Seejärel hakati rajama juba Ingerimaa oma kaubandus- ja võimukeskust Nyenit (ka Nyenskansi, sm Nevanlinna) Neeva lisajõe Ohta kaldale. See linn, mis pidi hakkama pakkuma konkurentsi Tallinnale ja Viiburile ning vahendama nii mere-, jõekui maakaubandust Venemaaga, ei saavutanud aga kunagi tõelise suurkaubandusliku tõmbekeskuse staatust. Selle asemele tõusis alates 1703. aastast Peterburi.² Ometi kõneleb see episood mõndagi Neeva suudmeala geopoliitilisest rollist ja potentsiaalst.

Selle raamatu lehekülgedel palju tähelepanu pälvivast Lääne-Ingerist moodustab suure osa Isuri lavamaa, mis laiub Lauga (van Lauasjoki), Oredeži ja Tosno jõeorgude vahelisel alal, ulatudes seega Gattšina rajooni. Sellele iseloomulik paepõhi esineb mere poolt Kattila asulast kuni Volossovo asulani lõunas

---

¹ Liigendus Põhja-, Kesk- ja Lääne-Ingeriks rajaneb õigupoolest 19. sajandi algupoole Ingerimaa evangeelse luterliku piiskopkonna praostkonnajaotusel.

² Vt Küng 2003, 2: 8–26.

ning Ropša asulani idas. Lisaks paljandub paas veel Tsarskoje Selo ja Gattšina vahelisel alal ning ka Špankovo ümbruses. Geoloogiliselt moodustavad Ingerimaa niisiis Läänemere-äärsed ordoviitsiumi, kambriumi ning sisemaal ka siluri ladestute avamusalad oma dolomiidi- ja paepaljanditega.³

Neil aladel on juba aastatuhandeid haritud põlispõlde nagu Põhja-Eestiski. Seda paest ala võib ajalooliselt lugeda põliseks Vadjamaaks, mille arheoloogilistest leiukohtadest on välja tulnud tarandkalmeid koos läänemeresoomelise leiumaterjaliga, mis suuresti meenutab Põhja-Eesti muinaskalmete hilist pronksiaega. Vahel ongi täiesti põhjendatult väidetud, et ingeri(soome) kultuur sarnanevat rohkem eesti kui soome kultuuriga. Kultuur oma kõige algsemas mõttes on maa, mida haritakse, st kasvab välja pinnasest. Ja – nagu öeldud – suurel osal Isuri lavamaast paljandub paas, millele on kuhjunud moreenkünkaid, mistõttu on sealne mullastik lähedane Eestimaa omale: paekivi päritolu lubiaine, huumus ning savi. See omakorda on tinginud omad eelistused põllukultuuride viljelemises, maaharimisviisides, esemelises kultuuris, peretüüpides ja miks ka mitte töökalendis, pulmades, pühaderõivais jm.

Isuri lavamaast lõunasse ja itta jäävad paleosoikumi aegkonna devoni ajastust pärinevatel saviliivadel asuvad savi- ja moreeni-segused mullastikutüübid (nn Madal-Ingeri), mis sobisid just naerikütise tegemiseks. Kütismaadele külvati hiljem kõige vähenõudlikumaid kultuure hernest ja lina.

Narvast Laadogani ulatuvad kitsama vöötmena Kambriumi ajastul moodustunud vähem viljakas liivakiviladestu ja savikil-dad. Soome lahe rannaala koos Soikkola ja Kurkola poolsaartega on aga täiesti omaette piirkond, nimelt kunagine merepõhi, kus elanikkond on alati keskendunud peamiselt kalapüügile.

³ Tuleb eristada lubjakivilademeid, mis erinevad paekivist eeskätt selle poolest, et need pole kihilised. Seetõttu erineb ka nende kaevandamise viis paekivi murdmisest. Paemurrud olid lahtised, lubjakivi aga kaevandati enamasti šahtides. Näiteks Inkere kihelkonna Aropakkasi, Laakala, Pokkisin-Purskova, Riepposi, Puutosti, Saklina ja Sepänkylä lubjakivid olid omaduste poolest kõik mõnevõrra erinevad ja neid ka kasutati eri otstarbel – kas lubjapõletamiseks, vundamentide jaoks või siis paremaks ehitusmaterjaliks: sildade ja suvepaleede ehitamisel (vt Inkeriläisten Viesti 1976, 4, 3–5).

10.–11. sajandist alates Laadoga edelakaldalt Ingerimaale ümber asunud ingerikarjalaste (isurite) naabrusse siirdusid Rootsi valitsusaja lõpu poole soomlased. Ümberasumine toimus Koivisto saarestiku (rts Björkö), Lavassaare (vn Moštšnõi), Tütarsaarte (vn Tjuters) ja Suursaare (rts Hogland, vn Gogland) kaudu. Osa soome elanikkonda saabus Narvusi aladele aga 17.–18. sajandi vältel samuti Koivisto suunast, aga teadaolevalt ka Viiburist läänes paiknevatelt rannikualadelt, nagu Säkkijärvi ja Virolahti.⁴ Sellele viitab osalt ka vanamõõduliste rahvalaulude tüübianalüüs (vt Kuusi 1983: 8–9). Ei ole kahtlust, et Soome lahe idapoolseima sopi rannaaladel Kagu-Soome (Koivisto rannaalad ja saarestik), Soome ulgusaarte (Lavansaari, Suursaari, Seiskar) ja Kirde-Eesti ranniku (Mahu, Vergi jm) kolmnurgas on toimunud põlised kaubakontaktid. Ühendanud on neid alasid pikaajaline, vähemalt varakeskaega ulatuv vahetuskaubandus, nn *sepra-kauppa* (nt Kaukiainen 1998: 145). Selle küllaltki sidusa kultuuri-areali ühispärimuseks olid sarnased püügiviisid (nt talvine jääalune noodapüük, ka hülgepüük), samuti rahvalaulumotiivid jm.

Põlluharimise kõrvalt elatuti Loode-Ingeri rannavaldades (*rantakunnat*) niisiis peamiselt kalapüügist, selle kõrvalt aga tegeldi talupoegliku rannikumerekaubanduse, tsaariaja lõpust alates isegi kaugseilamisega. Kasutusel olid peale kahemastiliste kaljaste (*kaljaasi*) ka üksikud parklaevad. Teada on vähemalt üks brigantiin Narvusi kihelkonnast. Samuti oli tuntud kerge ühemastiline purjekatüüp *jaala* ja juba suurema süvisega *jaht*, millega käidi Peterburis soola ja silguga kauplemas. Väga praktiline alus oli ka nn *samintka*, mis kujutas endast madala süvisega taglastatud praami, millega veeti liiva ja kive Peterburi (kalda)ehitustele.

Liivaseguse mullastikuga Põhja-Ingeri kihelkonnades (Keltto, Toksova/Korpiselkä, Haapakangas, Miikkulaisi, Vuole), mis ulatusid Neeva jõe idakaldast Karjala maakitsuse põhjaossa, kesken-duti loomapidamise kõrval eelkõige just kartulikasvatusele. Laadoga ja Neeva vahelisele alale jääb hingematvalt kaunis voo-remaaistik, mida on ikka ja jälle, küll liialdusega, Ingerimaa

⁴ Esimene, kes eristas Kurkola poolsaare soomlasi eraldi rühmana, oli Fjodor Tumanski oma Peterburi kubermangu rahvaste kirjelduses (vt Öpik 1970: 27). Siin kõneldav dialekt kuulub soome kagumurrete läänepoolsesse rühma.

Šveitsiks nimetatud. Suure osa nii Põhja-, Lääne- kui Ida-Ingerist moodustavad madalad samblasood, rabad ja loduniidud. Neid piisab näiteks Laadoga lõuna- ja kagurannikul ning ka suuremate jõgede – Neeva, Lauga, Oredeži, Tuusna (Tosna) ja Muja (Mga) – vesistutes. Tänapäevani kuivendamata soiseid piirkondi jääb rohkesti veel paeklindi ja mere vahelistele aladele. Tohutud on Narva–Pljussa jõgistutes laiuvad soomassiivid, mis ulatuvad kaugele Oudova rajooni Luuga maakonnas. Just see madal ala on eristanud Ingerimaad pikka aega, kuni raudteede rajamiseni 19. sajandi teisel poolel, Pihkva- ja Novgorodimaast.

Suhteliselt veevaesest Isuri lavamaast põhjas, läänes ja idas asuvad keskmisest suuremad jõgistud ja järvistud. Kõigepealt Narva jõgi oma lisajõe Ros(s)ona ja Kullajõega, siis Lauga oma lisajõe Oredeži ja selle rohket harujõgedega. Edasi Sistajõgi, mis voolab välja nn järvede piirkonna Karstala järvest ja suubub Kaprio lahte. Võrdlemisi suur järvistu moodustub Jarvigoisjärvest (Babino), Koppanajärvest, Pitkajärvest ning Syväjärvest (Glubokoje). Muud Ingerimaa suuremad jõed on maale nimegi andnud Inkere jõgi (Ižora), Hevaa (Kovaš) ning Neeva lisajõed Ohta ning Venjoki (Slavanka). Siseveekogudest suurimat – Laadogat – on kohalikud rahvarühmad nimetanud aga „valgeks mereks“.

Ingerimaa on niisiis nii geograafiliselt kui kultuuriajalooliselt, aga ka elatisökoloogia poolest eristunud selgesti muust Venemaast. Ent see on ka ise nii geoloogiliselt kui etnokultuuriliselt kirev maa-ala. Siinse põlisrahvastiku vadjalaste keeles on eristatud kaht suuremat murdeala: idavadja ja läänevadja. Lisaks eristatakse isurimõjulist kukkusi murret ning kreevini murret, mida kõnelesid Lätti Zemgale maakonna Bauska linna lähiste küüditatud vadjalased.

Vadjalaste naabrusse, peamiselt rannikualadele ja Lauga jõe kallastele asusid Laadoga piirkonnast 11.–13. sajandil ümber isurid ehk ingerikarjalased. Isurid asustasid väikeste saarekestena ka siseveekogude kaldaid: nn järvede ala, Hevaa ja Inkere jõgede kaldaid. Isuri murdeid on olnud kokku neli: Soikkola murre (varasemal ajal ulatus kuni Kaprio linnuseni), alam-Lauga murre, Hevaa murre samanimelise jõe alamjooksul ning Oredeži ehk

ülem-Lauga murre. Viimast kõneldi Luuga ujeesdi Nizovka, Nesterkova, Novinka, Olhovitsõ, Ozerešna, Pelgovo, Tarasino ja Tšaštša külades Lauga lisajõgede Oredeži ning Jaštšera kallastel arvatavasti veel 1930. aastatel (Ariste 1960: 57; Viikberg 1993; 2001). Akadeemik Peter von Köppen (1853; 1867) loendas selle murde kõnelejaid koguni üle kahe tuhande. Paul Aristel õnnestus 1950.–1960. aastatel leida aga vaid üks seda murret rahuldavalt oskav keelejuht. Isuri keele ühe parima asjatundja Arvo Laanesti arvates esindas see murre algsemat, st soome või vadja keelest mõjustamata ingerikarjala keelekuju, mis säilis piirialade suursoode vahele pagenud isurite hulgas 17. sajandi lõpust nn *ruptuuri*- ehk hävitussõdade ajajärgust (Laanest 1960: 179; Laanest 1966: 229–234).

Millal ja miks saabusid Ingerimaale soomlased?

Ingerimaa kui kunagise Suur-Rootsi maakonna sünnitanud Stolbova rahuleping sõlmiti 1617. aastal ligi nelikümmend aastat väldanud laastava sõjategevuse järel. Kohe pärast lepingu sõlmimist hakkas hõivatud Ingerimaale saabuma talupoegi Rootsi-Soome Äyräpää, Savolahti, Jäáske ja Loppi maakondadest. Päritolupiirkonnale vastavalt saidki need põhirühmad endale nimetused: savakkod ja äyrämöised. Neid meelitasid siia viljakandvad maad ja riigipoolsed pikaajalised maksusoodustused, ennekõike aga vabastus sõjaväkke värbamistest koguni kahe põlvkonna vältel.

Rahulepingu järgi oli Ingerimaalt õigus lahkuda ainult bojaaridel, munkadel ning linnakodanikel. Talupojad kui tööjõud pidi jääma paigale. Siiski siirdus Ingerimaa toona 70 000 elanikust kas omal tahtel või siis sunniviisiliselt Vene poolele esialgselt üle 15 000 õigeuskliku. See võis tähendada nii mõnegi piirkonna pea-aegu täielikku tühjenemist. Ingerimaa tühjaks jäänud ja hõredama elanikkonnaga piirkondadesse kavatses Rootsi kuningriik alul asustada saksa koloniste, ent need ei soovinud lõuna poolt põhjaaladele ümber asuda. Nõnda keskenduti põhiliselt

soomlastele, kuigi oli ka rootslastest ja teistest rahvustest ümberasujaid.

17. sajandil (1656–1658) toimus Ingeri piiriladel veel ridamisi väiksemaid sõjalisi kokkupõrkeid, mille tõttu hulgaliselt põlisrühmade isurite ja vadjalaste esindajaid pages ja küüditati Moskoovia aladele. Enn Ernitsa (1996: 194) hinnangul võis tollal õigeusklikke ingerikarjalasi ja vadjalasi kas omal vabal tahtel või sunnitud lahkuda üle tuhande perekonna, seega kokku umbes seitse kuni kaheksa tuhat hinge. Ent oletatavasti viidi Venemaale ka pärast Stolbova rahu maale saabunud luterlasi. Uurijad on vaielnud selle üle, kas isurite-vadjalaste minek oma kodudest Vene südamaile Tihvini, Tveri ja Valdai aladele oli vägivaldne või vabatahtlik. Asjaolu, et Venemaale sattus ka hulgaliselt luterlasi, viitab juba päris selgelt selle vägivaldsusele (vt Saloheimo 1991: 76–79).

Usukuuluvuse kõrval olid ümberasustamisel ka puhtalt majanduslikud põhjused, sest Venemaa sisealad olid sõdade ja haiguste tõttu tühjenenud. Nii tekkisidki Tveri kubermangu jm Kesk-Venemaale karjalaste ja isurite rühmad. Sellele on viidanud omal ajal juba Vene akadeemik Dmitri Bubrigh (vt Kurs 2008). Kuna talupojad olid väärtuslik tööjõud ning ka maksumaksjad, püüti neid kaasa viia, kui maa-alasid tuli loovutada. Töökätest loobumine ei oleks teeninud keskvõimu huve.

Igatahes on Tveri, Tolmatšu ja Vesjegonski nn tütar-Karjala keelesaartel kõneldud karjala keel üllatavalt lähedane soome keele hilismõjust puutumata jäänud oredeži-isuri murdele. Muuseas kirjutab Ariste (1960: 58), et Oredeži külades suviti villa vatkumas ning maju ehitamas käinud tverikarjalased saanud kohalikega märkimisväärsete kadudeta oma keeles suheldud. Nende esivanemad võisid tõepoolest olla pärit samast paikkonnast. Sellele, et Oredeži alade puhul pole tegu põliste isurite piirkonnaga, osutavad Paul Ariste meelest kohalikud külanimed, mis on valdavalt venepärased. Kõnealune isurite rühm hakkas kiiresti kahanema alates 19. sajandi lõpust ennekõike Varssavi raudtee rajamisele järgnenud vene elanikkonna pealetungi ning rahva liikuvuse mõjul.

Pagulus on jätnud eri paikkondade etniliste rühmade kollektiivsesse mällu jälje. Kuna nende esivanemad olid põgenenud

Rootsi aladelt ehk Ingerimaalt, määratleb väike osa Oredeži ülemjooksu ja Luuga rajooni põhjaosa venelasi ennast tänini „rootslastena“ (vt Selin 2004: 47–48). Nii avaldab Ingerimaa kunagise Suur-Rootsi provintsina veel tänapäevalgi lokaalsele pärimusajaloolisele eneseteadvusele mõju.

Ent ka Ingerimaa ingerisoomi asualadel ja nende läheduses leidus võõraid kultuurielemente. Nimelt oli Ingerimaa lõunaosas alles hiljaaegu etniliselt üsnagi kirev piirkond. Sealsete suursoode serval asus veel enne Teist maailmasõda mitme tuhande liikmeline vanausuliste kogukond (van Tsarskoselski maakonnas: Lampovos, Kurginos, Protasovkas ning Sivoritša asula lähistel Rotkovos ja Roždestvenos) (nt Sludnjakov 2004: 243). Vanausulisi oli pagenud Suur-Rootsi Ingerimaa maakonda juba 1680. aastatest alates (vt Kuujo 1973: 175–176; Amburger 1980: 410). Nende usuõigused olid seal protestantliku riigikiriku naabruses rohkem turvatud kui Venemaal, kus neid vaenati ja hävitati. Johan Gezelius noorem on öelnud ühes kuningale adresseeritud kirjas selge sõnaga: „... behålla de rätta Ryssar in gambra Religion här i Ingermanlandh bättre och mehr obehindrade än i sielfwa Ryssland.“⁵

Mis puutub vanausuliste asustuslukku Ingerimaal, siis see osutub esmapilgust veelgi keerukamaks – nimelt lasi Peeter I oma valitsusajal siia ümber asustada Poola aladelt väevõimuga tagasi toodud vanausulisi, peamiselt staropomoore ja fedossejevlati.

Lisaks sõja- ja kultuuriajaloo vaatepunktidele võib Ingerimaa asustuslugu ja seal toimunud sõdu vaadelda laiemas mõõtkavas ka ilmastikusõlteliste protsesside taustal.⁶ Tänapäeval jõudsalt arenenud kliima- ja keskkonnaajalugu täiendavad ajalookäsitust pikemaajaliste ilmastikumuutuste ning ajaloosündmuste põhjusliku seosena. Neid seoseid on võimalik välja tuua, pidades silmas pikka ajalist perspektiivi (pr k *longue durée*). Nõnda on võimalik mõtestada mitmeid, mh läänemeresoomse rahvarühmade rändeid 16.–18. sajandini. Kirde-Euroopas valitses ajavahemikus 800–1300 küllaltki soe ilmastu. Seda kasutasid mh viikingid oma retkedeks lõunapoolsetele aladele, jõudes nii välja

⁵ Vanausulistel on Ingerimaal oma usu hoidmine palju vähem takistatud kui Venemaal endal (rts). (Gezelius 8.07.1684, Svenskt Riksarkivet, Livonica II: 202; tsiteeritud teosest Kuujo 1973: 176).

⁶ Vt Kurs 2008: 193–211; Kurs 2010: 1088–1114.

Vahemereni ja samal laiuskraadil laiuvale Põhja-Ameerika idarannikule. Sellele järgnes aga ajavahemikus 1400–1850 kestnud nn väike jääaeg. Suuremad külmaperioodid valitsesid põhjapoolses Euroopas aastatel 1530–1730, eriti aga aastail 1600–1609 ja 1645–1715. Kogu Euroopas prevaleeris kontinentaalne ilmastik ja rahvaarv märkimisväärselt ei kasvanud, vaid ainult kahekordistus ajavahemikus 1500–1750.

Pikkadest külmadest talvedest ja eriti jahedaist lühikestest suvedest tingitult ikaldus vili, levisid näljahädad, süvenes alatoitlus ja möllasid epideemiad (tuberkuloos, düsenteeria, katk jm). Kel vähegi võimalust, liikus sel raskel ajal lõunapoolsematele metsaaladele, et sinna uusi asundusi rajada. Sel perioodil surid välja Grönlandi (Vinland) viikingiasundused, lõppes viinamarjakasvatus Briti saartel ja vähenesid tursapüügikogukonnad Põhjamerere saartel, sest mere temperatuur langes paiguti alla kahe kraadi. Samal ajal kui põhjaalade (nt Arhangeliski piirkond, Põhja-Norra jm) kaubandus muutus vilkaks, sest talvisel perioodil sai kaua kasutada jõgede jääteid, hääbus Soome lahe ja Botnia lahe sadamalinnade elu pikkadeks talvedeks.

Savo piirkonnast hakkas juba 1580. aastate paiku suunduma inimesi Rootsi Värmlandi, Dalarna, Hälsinglandi ja Södermanlandi maakonda, kust neid siirdus omakorda edasi Norrasse, asustades seal umbes 150 kilomeetri pikkuse piirivööndi (Kurs 2008). 19. sajandi alguseks elas lõunapoolse Kesk-Skandinaavia aladel umbes 50 000 metsasoomlast, neist 14 000 Värmlandis. Nendest väljarännetest võiks rääkida koguni suure (põllu)majandusliku ümberjagamise ajajärgu ühe osana. 17. sajandist lõimitakse sellesse mastaapsesse kohastumusprotsessi laieneva Suur-Rootsi osana ka Ingerimaa.

Ilmastikutingimused on alati suurt riski kujutanud aletamise juures – sajustel aastatel võis alerukki saak täielikult ikalduda. Järgnesid paratamatud näljatalved. Savolaste traditsiooniline suuralekultuur ei suutnud enam pahatihti kõiki piirkonna elanikke toita. Nõnda on väike jääaeg ilma kahtluseta mõjutanud väljarändesoovi Ingerisse, kus oli veel hulgaliselt kasutusele võtmata maid. Seda soodustas loomulikult ka suurriiklik laienemispoliitika, mis soovis hõlvata endise Novgorodimaa viljaaida ning

hakata müüma sedasama vilja Venemaale endale. Samuti andis Ingeri põldude vili olulise tagatise võimalikeks kaduaastateks, mis olid väikese jääaja vältel üha sagedasemad ka Lõuna-Rootsis. See lisaressurss oli elutähtis. Kui Ingerimaa lään loovutati Uusi-kaupunki rahulepinguga 1721. aastal Venemaale, siis sätestati muuseas lepingutekstis Rootsi erioigus vilja soodusostule Venemaalt teatud aja jooksul.

Kõige selle taustal võib ka Ingerimaale siirdumises näha halva ilmastiku painet, samuti suurriiklikku ekstensiivset majanduspoliitikat, nn majanduskolonialismi. Sisemaise asendi tõttu ei tasunud Savo piirkonnas ära metsa ülestöötamine, tõrvaajamine ega muudki käsitööametid. Suur hulk maatamehi (*mäkitupalaiset*) siirdus seetõttu võimaluste avanedes heameelega harima Ingeri viljakaid maid, mis ei vajanud saagikuse tõstmiseks aletegu. Pealegi oli hakanud maatameeste alepõletamisvõimalusi oluliselt piirama järkjärguline maade kruntimine.

Siirdeprotsesside käivitumisel mängisid olulist osa ka riigivõimupoolded motivaatorid. Ingerimaa oli ju vaja kiirelt rahvastada ja muuta Rootsi riigile kasu toovaks maaks. Maatamehed ja neile suunatud soodustused-privileegid on aga läbi aegade olnud üks peamisi võimuhoobasid, kui on olnud vaja kiiresti mobiiliseerida ressursse kas sõjaliseks otstarbeks või uute agraarmaade hõlvamiseks. Ingerimaad kasutati palju ka sunnitööle mõistetute väljasaatmiskohana.

Lõuna poole, Volga jõe ülemjooksu aladele, kus soomeugri rahvad olid juba välja surnud, siirdus seni Laadoga järve lähistel elanud karjalasi. Neist kujunes nn tverikarjalaste asuala, kus 20. sajandi alguseks oli karjalasi rohkem (üle 140 000) kui vanal kodumaal (110 000). Esimesed asunikud jõudsid sõdade tagajärjel tühjenedud Tveri maile juba 16. sajandi lõpul. Neile järgnes kolm peamist lainet: Käkisalmi piirkonna Rootsiga liidendamisel 1606. aastal, Venemaa nurjunud rünnakute ajal Rootsi-Karjala ja Ingerimaa vastu 1640–1660 ehk nn hävitussõdade ajajärgul ja lõpuks Põhjasõja ajal 1703–1721. Keskmise asustuslaine oli eriti ulatuslik (u 30 000 inimest), sest Vene sõjavägi ja vaimulikkond meelitasid ja mõnigi kord lausa sundisid õigeusklikke karjalasi asuma tühjaks jäänud vene küladesse. Tavaajalugu rõhutab ka sel

puhul enamasti ümberasumise usulisi ja poliitilisi motiive, ent kultuurigeograafi pilguga vaadatuna mõjutas väljarändeid tol perioodil oluliselt hoopis Karjalas valitsenud erakordselt karm ilmastik (Kurs 2009: 367).

Piirkondlike õigeusu mõjutustega kontaktalad

Leidus teisigi etnokultuurilist keskkonda kujundanud tegureid. Neid protsesse, mis kontaktaladel fusioonilminguid sünnitasid, on omal ajal innustanud analüüsima folklorist Lauri Honko (1990: 113). Paljudes vanemates uurimustes polnud tema arvates arvestatud etnograafiliste realiteetidega, st elukeskkonda iseloomustava heterogeensuse või kompleksusega. Ingerisoomlasi oli enamasti vaadeldud mingi omapärase isoleerunud „rahvakultuurilise“ nähtusena, millesse ei puutu poliitika, majandus, moeilmingud, ususektid ega isegi mitte õigeusu maailm. Ometi sattusid soomlased kohe pärast Ingerimaale saabumist pingevälja, kus tuli ette nii uskkondade vahelist konkurentsi, kokkupõrkeid kui kogukondade vahelist tihedamat suhtlust ning sulandumist (nt Tarkiainen 1986; Korhonen 1938). Ingerisoomlust oli kaua aega tavaks vaadelda „tõu- ja usupuhtana“, st rahvusromantilises võtmes. Kuid nagu välitööd ning arhiiviandmed tõendavad, on Ingerimaal paljudel puhkudel tegemist kultuuri-fusiooni ohtrate ilmingutega. Ingeri argielu ja rahvakultuuri iseloomustab semantiline mitmekeelsus. Näiteks on suhteliselt halvasti uuritud rahvavagaduse ja lahkusu nähtused ületanud hõlpsasti nii keele- kui konfessioonipiire (Smiljanskaja 2003: 50–54, 80–82; Survo 2001; Raudalainen 2011; Västriik 2005).

Ingeris on luterlastest soomlaste olmet ja mentaliteeti tugevalt mõjutanud ümberkaudne õigeusu kultuurifoon. Näitena võiks tuua mitmel kontaktalal levinud kommet pidada toanurgas ikooni – selleks et külla sattunud õigeusklik (kasvõi kerjus) saaks ette lüüa harjumuspärase ristimärgi. Tähelepanu äratav, et ingerisoomlased on pidanud kodus ka kirjatud pühaserätte (*vuisse-vaitut palatentsat*⁷), aga mitte ikooni, vaid hoopis peegli ümber.

⁷ Sõnapaar johtub venekeelsest mõistest *võšivatõje palatentsõ*.

Eks ole ka kõrged *potuskakeot* (n-õ padjasaod) idapoolse argikultuuri mõjutus.

Tahes-tahtmata on ka religioossetes tavades üle võetud õigeusu keskkonnale iseloomulikke jooni: suudeldud Kristuse ikooni, pühitsetud veeristseid ja käidud hankimas jordanivett, lastud *virpopyhien aikaan* (vn *verbovnoe voskressenie*; ülestõusmispüha) pühitseda pajuurbasid (*virpovitsat* või *-putskat*), hoitud neid kuni karjalaskeni kodus, et nendega siis karja pühitseda. Sagedamini on ka lahkunuid mälestatud, jumalateenistuste ajal pigem seistud kui istunud, nagu on kombeks ka õigeusu liturgias. Muuseum on õigeusklike rühmade mõjudest tihedalt läbi põimunud ingerisooe rahvausund ja rahvapärane arstimispärimus.

Õigeusu-ümbrusele sobilikult olid siinsetele soomlastele väga olulised ka lihavõtted (*pääsiäinen*), mil *virvottii-varvottii* üksteist pajutibudega, soovides lugemiste saatel tervist (*tuoreeks-terveeks*). Samuti mängiti mitmel pool õigeusklike kombel *muna-tiukkuu*, mille käigus veeretati värvitud mune piki selleks ehitatud renni ning kingiti neid ristivanematele. Aga sama tähtsaks peeti ka suvisteid, mil ingerisoomlased käisid lahkunute haudu mälestamas. Mälestamiskomme on olnud mõnel pool lausa kohustus veel õigeusu paasapähal (ülestõusmispäeval), aga ka üheksandal, kahekümnendal ja neljakümnendal päeval pärast muldasängitamist, rääkimata poole aasta ja aastapäeva mälestamistest. Ingerisooe rahvakultuurile on niisiis olnud iseloomulikud ohtrad idapoolsed jooned, mida protestantliku värvinguga Soome ega Eesti lokaalkultuurides ei esine.

Ida- ja läänesuunaliste kultuurimõjude põimumise ilmekaks näiteks on asjaolu, et Ingerimaal olid enamasti kasutusel Vene tüüpi ahjud (*vennäin kiuas, vennäin uuni*), ent uuemal ajal ja isäranis rannapiirkondades ja Karjala maakitsusel olid soositumad väiksemad, ökonoomsemad ja samas keerukama lõõrisüsteemiga Soome tüüpi ahjud (*suomen kiuas, suomen uuni*). Agraarses keskkonnas, eriti taluarhitektuuris, võib täheldada ka ehitistüüpide laenamist ja segunemisi. Mõnel vanemal fotol Lääne-Ingerist (Koprina, Spankkova, Moloskovitsa jm) kohtame elamutüüpi, mis on omane Lääne-Vene suletud siseõuega agraarehitiste kompleksile (*kartano*): talve- ja suveelamu suured väravad (*portti*), katmata

õu (*avokuja*), sellega külgnevad katusealused (*kattokuja, katokset, puu- ja kipitka-sarraimet; aitta*) ning elamuga kokku ehitatud laut (*läävä*), kus omakorda värvavad sõnniku väljaveo tarvis (*tuajeportti*). Selliseid võimsaid talukomplekse võib näha siiski vaid vanematel fotodel, kuna enamik neist majadest hävis viimase sõja ajal või lammutati kohe pärast sõda. Õieti hävines osa vana- maid taluehitisi Lääne- ja Kesk-Ingeris juba Vene kodusõja ajal.

Sageli oli kasutusel suurema koldeta suveelamu (*kesätupa*, milleks võis esialgu olla ka vanemat tüüpi suitsutare, nn *savutupa*) kõrvuti majaga (*talvitupa*), kus elas kokkuhoiu eesmärgil üle talve kogu suurpere. Jüripäevast alates hajuti majandusruumi- desse ja kõrvalehitistesse. Sõltuvalt maakasutusest ja sellest, kas oli toimunud põlvkondade *ero* (vn *raz-del* või *võ-del*), elas sama katuse all kümme kuni kakskümmend inimest.

20. sajandi alguses levis laialt üle terve Ingerimaa uut tüüpi kuni kolmekorruseline elamu, kus viilkatuse all oli veel „lae- pealne“ suvetuba e *luhti*. Lisapinda hakatigi uutest elamutüüpides rajama ülespoole, kuna see osutus ratsionaalsemaks. Neis sageli ilma kütteta põõningutubades said suviti ulualust nii omainime- sed kui ka suvitajad (*kesävieraat, kesäeläjät, tuatsniekat*). Seda tüüpi ehitiste juurde kuulusid moekad väikeste aknaruutudega rõdud (*palhon; viranta*). Põrandaid on katnud kaltsuvaibad – *maakankaat, poppanat* ning ümmargused *rillat*. Alates 19. sajandi lõpust hakati abihoonete (*kuja, läävä*) ehitamisel kasutama rohkem ka paekivi (*puaskiv; valkone kiv*), mille eri kihistused Lääne- ja Kesk-Ingeris paljanduvad. Rannapiirkondades ehitati seevastu rohkelt maa- kivilautu. (Vt traditsiooniliste ehitiste kohta nt Konkova, Kokko 2009: 60–71 ja Paulaharju 2010.)

Enamike talude juurde kuulus mõistagi saun, mida vahel jagati ka mitme pere peale. Tihti peeti ka ühisrehte (*kuomina; vrd vn gumno*) ja ühiskaevusid ning muidu veekoguvaese Isuri kõrgustiku külamiljööd kaunistasid tiigid (*tiikki*), kus joodeti karja ja loputati pesu. Perenaised valisid ühiselt külakarjuse, kes valvas metsakarjamaadel küla ühiskarja. Sageli olid need Soome lahe äärsetest isuri küladest pärit piitsa (*ruoska*) ja karjusepasu- naga (sm *torvi; isuri truba; vdj toro*) varustatud nn nõidkarjused, kes oma teadmiste ja oskuste tõttu olid väga hinnatud. Perenaiste

kevadpüha (*ämminpyhä* e baabapraasnik) märkiski just seda hetke, mil karjus oli valitud ja võim talle üle antud.

Järgnevast jutustusest ilmneb, et suvist tööperioodi on alustatud ja lõpetatud – nagu isurite ja vadjalastegi juures – suurte õllepühadega, milleks olid kevadine *jyrinpäivän ämminjuhla* e jüripäev ja varasügisene *mikkelin elopyhä* e mihkclipäev:

Kevadel öeldi: paimenet kylän kululle, lapsenlikat luantelaa, sitta-vihot kainalohe [karjused karja, lapsevahid lakka, loomapõhk külje alla].

Ja siis peeti seda jüripäeva naistepidu, kui loomad karja lasti. Minu vanaema andis soolaga igale lehmale leivakannika suhu, määris juudasitaga [nn pirunpaska ehk asaföötidavaik] sarvedevahet ja kõrvataguseid. Ja luges mingeid sõnu, et ei käiks kuri silm. Siis oli ikka väga halbu inimesi ka olemas! Üks tuligi: „Oi, Sohviike, sul on ikka nii ilusad loomad!!“ – Vanaema kohe vastu: „Vahi iseoma loomi! Ja hoi a neil sabast kinni kah!“

No siis läksidki need „sitasõrad“ kõik sabad püsti suure jooksuga ... Ja perenaised ise panid peo püsti – nii pesti sitased sõrad viinaga puhtaks. Tantsiti ja lauldi. Öeldi, et „naised saavad nüüd puhkust, kui lehmad metsa aetakse“.

Ja mõned jõid päris kõvasti kohe ... Paar eite olid täitsa purjus kohe! Mu ema jutustas, et tema siis kuulas lapsena seda vanaeitede mula. Keda nad kõiki taga ei rääkinud! Ja siis tantsisid jälle ...

Aga kui põllutööd mihkclipäevaks lõppesid, siis keedeti kanget õlut ja peeti pidu. Mehed ja naised said jälle kokku. (Spankkova khk, Korpisalo k, snd 1910, intervjuu 1996)

Niisiis korjasid perenaised linnaseid peoõlle keetmiseks (*kopittiit/keräsiit ruoskaks*) ja *pittiit ämmin pyhhi* ehk metafoorselt väljendudes pesid puhtaks loomade laudasõnnikused sõrad (*pestii ruuvail sittasorkat*). Kevadine karja, perenaiste ja karjuste vahetkorda reguleeriv püha esineb mitmes teiseski idapoolses lokaalkultuuris, nt isuritel ja setudel.

Nõnda on Ingerimaal leidunud ohtralt nähtusi, mis eristasid teda omaette kultuuriruumina nii Soomest kui Eestist, aga ka Venemaast (milleks ingerisoomlased pidasid Novgorodi, Pihkva

ja Luuga alasid). Ingerisooime kultuur oli kohastunud kohalike oludega, lõiminud endasse erinevaid mõjutusi ega olnud seega Soome kultuur. Ingeris ei olnud armastama *rakastaa*, vaid *suvata*; toimis tugev külakogukond (*elettii sovussa kuin yks pere*), kus kõik olid omavahel üht- või teistpidi *seukko(lo)i* (teist või kolmandat põlve nõbud). Ingeris *istuttii iltaa* (istjatsed), *laulettii parrii* (sobitati kosjasid), *syötettii kerräät* (kostitati kerjuseid), *otettii vastaa ommii mustalaisii* (anti peavarju soomekeelsetele mustlastele) ja *pijettii pulmii* või *pitoloi*. Kesk-Ingeri murdes leidub sõnu, mis on aga ühised pigem eesti ja vadja keelega kui Soome murretega: *aasta(-aika)*, *emä*, *kenkki*, *liiva*, *maja*, *mesi*, *netäli* (nädal), *näkö* (mitm niävöt), *paasi(kivi)*, *polle*, *perreemies*, *pulmat*, *saija*, *toitto*, *vaattaa* (vaatama), *vokki* (kolmejalgne nn eesti tüüpi vokk) jm.

Ka rahvakalendris esines mõndagi ühist läänenaabri Eestiga. Peeti *nellii pühhi* (nelipühi ehk suvisteid), mil ehitati ja ehiti värviliste siidipaeltega külavainudel suured kiiged (*suuret liekut*), kus noorsugu kiikumaskulmas käis. Erinevalt Soomest peeti Ingeris mitmel pool ka *katrii* ja *marttii*, öeldes näiteks: *Simo siltoi tekköö, mil Martin maalle tulla pyhänmiesten pyörähillä* või *Martti maalla – Katri jäällä*.

Midagi Soome ja Ingeri etnokultuurist on seoses eri aegadel aset leidnud väiksemate migratsioonilainetega kandunud Virumaale. Üheks huvitavaks ühisjooneks rahvakalendris on *jakoaika*, mida peeti ka Kirde-Eesti rannikualadel. Sel perioodil on ennustatud ja rohkeid taigu toimetatud. Eesti aladele on toimunud nii Ingerimaa õigeusklike rühmade kui luterlastest soomlaste korduvaid ekspansioone. 18. sajandil toodi mõnda Põhja- ja Kirde-Eesti mõisavaldusse Ingerimaalt ja ka Soome rannikualadelt nii palju soomlasi, et mõnes piirkonnas tulnud mõneks ajaks kasutusele koguni soome keel. Näiteks oli 1740. aastaks neile aladele saabunud 1700 Soome soomlast ja 700 Ingerimaa asukat (vt Linnus 1970: 117 ja 134). See mõjutas kirderannikumurde levikuala, nihutades selle kagu suunas Jõhvi ja Vaivara lõunapiirini, kuhu Ingerimaalt ümberasunuid oli saabunud eriti rohkesti.

Ingerimaa lokaalkultuur on paljude mõjutuste tulemusel moodustunud eripärane tervik, mida pole siiani eestikeelses

kirjasõnas küllaldaselt tutvustatud. See, et just ingerisoomlasi on uuritud kasinalt, tulenes nõukogude perioodil otsestest poliitilistest piirangutest – Ingerimaad eraldi kultuuriruumina ega ingerisoomlasi omaette rahvana ei tunnistatud. Ingerimaa etnoloogia põhjalikum käsitus eesti keeles ootab veel oma järke. Kindlasti seisab ees ka Ingerimaa ajaloo põhjalikum eestikeelne esitus, kus võetaks kokku kogu kättesaadav historiograafia alates isast ja pojast Gezeliusest ning lõpetades Trefurti, Hupeli, Tumanski, von Köppeni ja teistega. Seni aga kasutagem neid Ingerimaa ajaloo kõrgetasemelisi üksikuurimusi, mida Eestis on juba tehtud (mainides siinkohal neist mõnda: Öpik 1970, Küng 2001, Västriik 2007, Lotman 2010 jt).

Üksikautorina pole mõeldav läbi töötada massiivseid arhiivianestikke selleks, et koostada ingerisoomlaste kohta akadeemiliselt kõikehõlmav, n-ö maa-rahvas-kultuur-tüüpi ülevaatekogumik. Käesolev esitus keskendub ingerisoomlastele 20. sajandil eeskätt vahetu kogeva (ajaloo subjekti) vaatepunktist. Oluline osa on seetõttu just pealtnägijate kogemustel, mille kaudu väärtustub üksikisiku roll pärimusajaloos kui jätkuvalt kujunevas jutustuste ja esituste voos. Käsitus ei rajane niisiis vaid kuivavõitu arhiiviteadetel, vaid ka moraalse kogeva ja igapäevatoimija hinnangulistel esitustel, mis peaksid dokumentaalset ainet elavdama. Ka tunde- ja väärtuspõhisest mikroajaloost ehk nn pärimusajaloost võib seeläbi saada väärtuslik osa ajalookirjutusest.

Käesoleval ajalookäsitlusel on kaks tuuma: esiteks vahetute kogevate eluloojutustused, mis kogutud viimase kahekümne aasta vältel, ning teiseks väljavõtted vähemtuntud arhiividokumentidest, mida säilitatakse Soome ja Eesti rahvusarhiivides. Venemaa arhiiviallikate kättesaadavus ja kasutamisoigus on siinkirjutaja jaoks olnud piiratum. Selle poolest raamat uut ei paku, sünteesides pigem paljude Ingeri ajaloo tegelejad eelkäijate artikleid ja monograafiaid (nt Jääskeläinen 1982, Sihvo 2000, Flink 2000a, Flink 2010, Gildi 2003, Gildi 2004, Mussajev 2004 jt). Ent ka uus süntees võib värskenda.

Üsna vähe on uuritud Ingerimaa lähiajaloo neid episoode, mis seonduvad otseselt Eestiga, sealhulgas riigi sünniga. Ingerimaa-lased – nii vadjalased, isurid kui soomlased – on olnud vahetud

osalised Eesti vabariigi sündimisel. Mõtteliselt olengi need sündmused paigutanud raamatu keskmesse, kuna need ühendavad omal passionaarsel moel kõiki siin käsitletavaid teemavaldkondi. Ingerisoomlaste ajalookogemused on 20. sajandil olnud tihedalt seotud Eesti territooriumiga.

Esimese tervikliku, ingerisoomlaste vaatenurgast⁸ esitatud Ingeri ajaloo (1969) väljaandmisest möödub 2014. aastal nelikümmend viis aastat. Seda võib lugeda ajavahemikuks, mille jooksul peaks iga rahvarühm – et elus püsida – oma minevikukäsitlust uuendama. Kurkola poolsaare Narvusi kihelkonna Hakaja külast pärit Tartu ülikooli vilistlane Leo Yllö kirjutas oma esialgse käsitluse ingerisoomlaste ajaloost ilma igasuguste arhiivide ja akadeemiliste „sammaste“ toeta. Ta töötas keset Teise maailmasõja hävingut ja lootusetust Gattšinas Paul I suvepalee pargivahi majas, toona kohaliku elanikkonna registreerimistoimkonna staabis (vt Haltsonen 1969; Kurs 2006: 75). Enamvähem samal ajal kirjutas oma ajalooülevaate Ingerimaa ja ingerisoomlaste kohta baltisakslasest ümberasuja Heinrich Laakmann (1942). Pärast neid katseid on eri ajaloo perioodide ühemehekäsitlustega hakkama saanud Vadim Mussajev (nt 2004) ja ingerisoomlasest ajaloolane Toivo Flink (1995; 2000; 2010; 2012 jm). Soome ajaloolastest on teenekaimad Pekka Nevalainen (monograafiad vastavalt 1990 ja 1996) ja Hannes Sihvo (1989, *Dokumentteja...* jm), kes on publitseerinud arhiividokumente ja koostanud koguteoseid. Repressioone puudutavaid dokumente on rohkesti avaldanud Põhja-Ingerist pärit ajaloolane Leo Kilti (Gildi: 2003; 2004; 2007 jm).

Enamik selles teoses kasutatud intervjuusid on toimunud soome keeles, mis on olnud minu aastatel 1903–1935 sündinud vestluskaaslaste emakeeleks. Neid intervjuusid on väga palju ja loodetavasti jõuab kommenteeritud valimik neist kunagi ka laiemale avalikkuse ette. Raamatus olen lähtunud Ingerimaa evangeelsete luterlike praostkondade kihelkonnajaotusest

⁸ Selle koostajaid ja autoreid kutsuti Soomes *Inkerin ukkokerho*'ks (Ingeri seniiorseeltsiks), kelle moodustasid Vene kodusõja ajal Soome ümber asunud endised Kolppana seminari kasvandikud ja pärast Teist maailmasõda siia jäänud rahvuslik haritlaskond.

(sm *seurakunta*) (vt Ingerimaa luterlike kirikukihelkondade kaart). Ehkki nii tsaari- kui nõukogudeaegses asjaajamises tuli kasutada ujeesdi-, kreisi- ning hiljem rajooninimesid, on ingerisoomlastele oma päritolust ja sugulussuhetest kõneldes siiaamaani esikohal kihelkondlik päritolu.